

ПРАВОВА ІДЕОЛОГІЯ ЯК СКЛАДНИК МЕХАНІЗМУ ДЕРЖАВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Здійснюється характеристика ролі та впливу правової ідеології на механізм державно-правового регулювання. Прослідковано процес взаємодії правової ідеології та державно-правового регулювання, що, зокрема, проявляється у формуванні правосвідомості громадян і правової культури в суспільстві.

Ключові слова: *правова ідеологія, державно-правового регулювання, правосвідомість, норма права, дух права, принципи права.*

Совершается характеристика роли и влияния правовой идеологии на механизм государственно-правовой регуляции. Прослежен процесс взаимодействия правовой идеологии и государственно-правовой регуляции, что, в частности, проявляется в формировании правосознания граждан и правовой культуры в обществе.

Ключевые слова: *правовая идеология, государственно-правовой регуляции, правосознание, норма права, дух права, принципы права.*

In the article there is description of role and influence of legal ideology on the mechanism of the gosudarstvenno-pravovoy adjusting. Among other, the process of co-operation of legal ideology and gosudarstvenno-pravovoy adjusting is traced, that, in particular, shows up in forming of sense of justice of citizens and legal culture in society.

Key words: *legal ideology, to the gosudarstvenno-pravovoy adjusting, sense of justice, norm of right, spirit of right, principles of right.*

Правова ідеологія як сукупність ідей, поглядів, уявлень і принципів, що в концентрованому вигляді відображають й оцінюють правову дійсність, є важливим чинником формування правової держави та громадянського суспільства. При цьому важливим аспектом наукового дослідження є визначення того місця, яке посідає правова ідеологія в процесі державно-правового регулювання.

Головний постулат феномена ідеології — висновок про існування в її змісті основоположних ідей, що формують підґрунтя для правової системи держави, становлять незаперечні вимоги до творчо-перетворювальної діяльності у сфері державно-правової дійсності. Особливе значення у змісті ідеології має правова ідеологія, зокрема правові ідеали. Носієм правових ідеалів є фундаментальні, наскрізні ідеї — принципи права, які втілюють загальнолюдські цінності й становлять необхідний нормотворчий матеріал у політико-ідеологічному розумінні¹. Правова ідеологія — система ідей, теорій, понять, норм, поглядів, заснованих на певних наукових і політичних знаннях й уявленнях. Джерелом виникнення правових ідей є політико-правова, соціально-економічна дійсність, практична діяльність людей, у процесі якої правові ідеї та пов'язані з ними соціально-політичні вимоги розвиваються й трансформуються, концентруючи в собі результати юридичної практики. Провідна функція правової ідеології полягає у здійсненні впливу на формування й еволюцію правової, політичної та моральної свідомості, світогляду та загальної культури індивідів, на зміцнення в суспільстві правових знань, піднесення престижу та авторитету держави, права та законодавства. У практично-прикладному аспекті правова ідеологія сприяє формуванню уявлень, пропозицій, принципів і рекомендацій щодо вдосконалення правових відносин, норм й інститутів². Також під поняттям правової ідеології

слід розуміти теоретико-філософське й буденно-побутове осмислення права як цілісного інструменту регулювання найважливіших сфер суспільних відносин.

На думку Т. Андрусяка, правова ідеологія може бути окреслена як відображення в суспільній свідомості такого важливого й складного компонента соціального життя, яким є право, і є насамперед такою теоретичною свідомістю, яка розглядає право як першооснову життя суспільства, осмислює соціальну реальність крізь призму правових уявлень. Тобто правова ідеологія виступає синонімом юридичного світогляду. Невід'ємною складовою правової ідеології є також правовий порядок, «право в дії», правова свідомість суспільства тощо³. Як особлива складова правової свідомості правова ідеологія поєднує правові принципи та погляди, прагнення й вимоги суспільства та його різноманітних соціальних груп і прошарків.

Покликання ідеології, серед іншого, полягає в тому, щоб стояти на сторожі державних інтересів, оскільки саме вона володіє тими світоглядними та ціннісно-орієнтаційними функціями, що дають змогу повною мірою виражати інтереси держави. При цьому закладена в ідеології політична ідея є одночасно й нормою, спрямовуючою погляди громадян у чітко визначене ціннісно-смісловне русло. Ідеї-норми, або ідеологеми, підкоряють собі офіційне та неофіційне життя, присутні в політиці та науці, моралі та праві і т. д. Вони є жорсткими нормативними структурами, які не допускають у свої внутрішні смислові та ціннісні межі нічого з того, що могло б вплинути на стійкість і стабільність того соціального порядку, на охороні якого вони стоять⁴. У сфері ідеології і через ідеологію знаходять відображення потреби та інтереси соціальних груп, класів, народів, держави, світового співтовариства в цілому. Звичайно, елемент індивідуального, особистісного присутній і в ідеологічному відображенні правової дійсності: та чи інша ідеологічна доктрина створюється і формулюється, як правило, окремими людьми-вченими, філософами, суспільно-політичними діячами, а далі стає надбанням багатьох конкретних людей, які досягають у своїй свідомості системного цілісного відображення держави і права.

Право як і держава є невід'ємним компонентом суспільного розвитку, соціального перетворення, необхідним інструментом забезпечення законності, свободи й справедливості, і у цьому своєму сенсі вони розвиваються та вдосконалюються за аналогічними, об'єктивно існуючими природними загальнолюдськими ідеалами й цінностями. Безпосереднє їх втілення відбувається завдяки відповідним функціям держави та механізму державного впливу на широке коло суспільних відносин, свідомість і поведінку людей за допомогою ідеологічного ціннісно-орієнтаційного правового чинника щодо дотримання принципів права, які ґрунтуються на ідеалах справедливості, свободи, рівності, відповідальності й відображають духовно-гуманістичну сутність, «дух права». Таким чином, за передумови утвердження переважної дії в суспільстві духовних факторів, створення стабільного правового порядку та законності, виникає необхідність у правовому регулюванні, предметом якого є найважливіші для держави, об'єднані людей і конкретних осіб суспільні відносини. Відповідно, досить значною є роль правової ідеології в процесі державно-правового регулювання, який є частиною механізму соціального регулювання. Механізм правового регулювання є своєрідною системою правових засобів, способів і форм, за допомогою яких нормативність права переводиться в упорядкованість суспільних відносин, задовольняються інтереси суб'єктів права, встановлюється та забезпечується правопорядок («належне» у праві стає «сушим»).

Правове регулювання — один із основних важелів державного впливу на суспільні відносини з метою їхнього впорядкування в інтересах людини, суспільства та держави. Правове регулювання забезпечується за допомогою спеціально створеного державою механізму, зокрема — системою державних органів законодавчої, виконавчої та судової гілки влади, прокуратурою та іншими контрольними органами. Цей процес також зумовлений рівнем правосвідомості й правової культури громадян. На думку Н.А. Ткачової, правове регулювання — це дія права на поведінку людей, їх груп і всього суспільства за

допомогою спеціальних, специфічно-юридичних засобів (норм права, правовідносин тощо). Вважається, що право — це безпосереднє життя людей, воно є невіддільним від їхнього буття, бажань, потреб, пристрастей і мрій. Прийняття правових норм, їх застосування для вирішення конфліктів, для встановлення конструктивної взаємодії слугують одній меті — збереженні єдності суспільства⁵. Для реалізації прийнятих норм права створюється спеціальний механізм, а також визначаються державно-правові інститути щодо запровадження норм права в практичну діяльність. Але навіть у тих випадках, коли з якихось причин державні інститути не можуть творити «право», воно не втрачає свою цінність і продовжує діяти. У цьому випадку дію права забезпечує його ідея, дух⁶. С.С. Сливка вважає, що дух людини міститься в її думках, словах, які скеровують на певні вчинки. У будь-яких випадках спочатку проявляє себе дух, а потім — дія. Також у кожній дії можна більш-менш визначити дух, який часто втілюється у мотивах, меті тощо⁷. Дух права формує сам рівень духовності, моральності суспільства, оскільки закони приймаються постійно і, як правило, цілком нові, що не дає можливості стверджувати про вичерпність законів щодо конкретного моменту. Тобто законотворчість завжди відстає від процесу створення моральних норм, що на практиці відображається стійкою відсутністю норм правового регулювання суспільних відносин. Та, зрештою, з розвитком суспільства завжди з'являються нові прецеденти, що вимагають появи нових правових норм⁸. Зазвичай, формування нових правових норм й законодавства пов'язане з певним політико-правовим устроєм, який через установлену ним правову ідеологію впливає на становлення відповідної державно-правової системи.

О.М. Мироненко, прослідкувавши радянську тенденцію розвитку правової ідеології, звернув увагу на позицію М.А. Рейснера стосовно бачення основ радянського конституціоналізму, що розвивалася під значним впливом психологічної школи Л.Й. Петражицького та формувала нову правову ідеологію й три методи соціальної правосвідомості — містичний, естетичний і раціональний, критикуючи при цьому перший, нейтралізуючи другий та віддаючи перевагу третьому. Нова правова ідеологія, на думку М. Рейснера, визначається економічними процесами та класовою боротьбою⁹. Такий підхід у цілому відповідав більшовицькій державно-правовій політиці та утверджував антиправові методи й доктрини на кшталт «військового комунізму».

«Військово-комуністична» модель організації суспільства включала в себе, з одного боку, величезний бюрократичний апарат, що гарантував деяку стабільність, але не забезпечував «самонастроювання» суспільства, швидкої реалізації рішень, а з другого — особливі компенсуючі, паралельно діючі механізми — систему надзвичайних органів, що давала змогу за необхідності діяти швидко й в обхід державної машини¹⁰. Попри те, що в країні зростала роль бюрократичного апарату (наприклад — партійний контрольний апарат був створений і призначений для нагляду за іншими, більш обширними апаратами), він все ж поступався впливом системи надзвичайних органів. Поступово вони перетворилися у феноменальну організацію, яка переросла свої першопочаткові межі й фактично перетворила партію у свій придаток¹¹. Окрім переслідування інокоміслячих, включаючи членів партії, одним із головних завдань надзвичайних силових структур був контроль за утриманням у суспільстві фактично псевдоправової ідеології, яка, незважаючи на свій удоминний характер, мала розвивати радянський механізм державно-правового регулювання. Апогеєм цього стало утвердження антиправової, за своєю сутністю, тоталітарної ідеології.

Тоталітарний режим, встановлений більшовиками, контролював усі сфери життя суспільства. Він суворо диктував і нав'язував усім і кожному зокрема, як потрібно жити, мислити, поводити себе. Влада вимагала від народу постійної відданості й підтримки, жорстоко придушувала будь-які прояви інакомислення. Формування суспільної ідеології страху було чи не найвідповідальнішою ділянкою в роботі радянських і партійних органів.

Тоталітаризм, будучи за своєю природою явищем антиправовим, водночас через свій етатистський характер змушений був вдаватися до квазіправових форм і заходів. Це вимагало відповідного спотвореного ставлення до права, яке ототожнювалося із законом і волею панівної верхівки. Законність за таких умов розуміється лише як виконання цієї волі, втіленої у відповідних законах¹². Відтак, серед населення країни формувалася фанатична відданість комуністичним ідеям, продукуваним системою гаслам і її вождям.

Монополія на владу більшовицької партії, зрощування партійного та державного апарату, монополізація політичної влади призвели до утвердження режиму беззаконня й політичного терору. Номенклатурний принцип, запроваджений у цей період, призвів до посилення командно-адміністративної системи управління. Відтак, для більшовицького тоталітарного режиму характерним було використання єдиної ідеології (ідеократичність). Тоталітарний режим прагнув дати пояснення кожному аспекту соціального життя. Утверджувались єдині соціальні цілі й узгоджені зразки поведінки.

Саме ідеологія мала за основну мету легітимізацію права тоталітарного режиму, причому претендуючи на повне усоблення істини, фальсифікуючи минуле, встановлюючи нові цінності, підпорядковані інтересам держави-партії. Найвний суспільний устрій проголошується вищою формою демократії, режим подається як благо народу. Тоталітарна ідеологія стає об'єктом фанатичної віри, неприступним для критики. Ідеологічна монополія тісно пов'язана з монополією на інформацію. І всі засоби масової інформації, і сам її зміст, і дозування для суспільства беруться під суворий контроль¹³. Такий однобокий, деструктивний процес виявився згубним не лише для радянської держави, але й для всього суспільства, правосвідомість і правова культура якого зазнала такої суттєвої деформації, що її наслідки помітні й донині.

Сучасний стан розвитку суспільства, серед іншого, тісно взаємопов'язаний із тією роллю, яку відіграє правова ідеологія в державно-правовому регулюванні. А домінуючим чинником цього процесу залишається саме правосвідомість громадян.

Правосвідомість як форма суспільної свідомості, що відображає ставлення суб'єктів правових відносин до чинного права та похідних до нього правових явищ, характеризує не лише стан правових відносин, а й тенденції їхніх змін. Серед психологічних і поведінкових елементів правосвідомості особливо виділяються ідеологічні (теоретичні, когнітивні). Останні становлять систему правових принципів, ідей, теорій, доктрин, концепцій, які є результатом теоретичного (наукового), раціонального аналізу, відображення правової дійсності на основі дослідження закономірностей виникнення, становлення, функціонування та розвитку права, відбивають глибинні, найсуттєвіші його характеристики. За носіями правосвідомості поділяється на правосвідомість суспільну, правосвідомість групову та правосвідомість індивідуальну. Також слід виділити національну правосвідомість, завдяки якій можливим є створення такої моделі ідеологічної доктрини, яка спроможна цілісно забезпечити національні інтереси держави.

Суттєвим підґрунтям процесу становлення національної правосвідомості є цивілізаційний механізм формування та здійснення різногалузевого процесуального права — форми чинної різноджерельної (різногалузевої) державно-правової свідомості, у результаті праворефлексивного здійснення якої утворюється групова цілісність системи національної правосвідомості, що має культурно-історичну, політичну, господарську й територіальну специфіку. Регулятивно-статична сутність національної правосвідомості реалізується в українській державності, що припускає цивільні форми перетворення актів правосвідомості у статичні правові норми. Виділяються такі основні функції національної правосвідомості, як: пізнавальна, емоційно-ціннісна, регулятивна. Національна правосвідомість спрямована на етнічно-регулятивне самовизначення, будується на ментально-етнічному розумінні цілей, ідеалів розвитку, виражається у правовій ідеології, що зміцнює єдність національної правосвідомості — процесуальній першооснові соціально-політичної спільності. У цьому контексті, зазначає Ю.М. Дмитрієнко, досить важливою потре-

бою є виявлення сутнісної (істотної) специфіки ідейно-світоглядної та нормативно-правової інституціоналізації національної української правосвідомості за радянських і пострадянських часів. За радянсько-права державно-права свідомість в Україні формувалася за моделлю національно-територіальної автономії, що сприяло штучному розподілу простору радянської правосвідомості на національні правосвідомості. У результаті оптимальний баланс, побудований на процесах ментального опосередкування процесів формотворення правової свідомості, реалізований не був; донині баланс нормативного співвіднесення етнічної та національної основи української правосвідомості не досягнутий, що виражається в деструктивних тенденціях української правосвідомості: праворефлексивної відцентрованості, конфліктах на національному ґрунті тощо¹⁴. Корекція та відтворення правосвідомості, в тому числі і національної, є обов'язковим елементом процесу становлення в Україні інститутів правової держави та громадянського суспільства. І це завдання може бути реалізоване насамперед завдяки системі державно-правового регулювання.

Загалом правова ідеологія та процес правового регулювання тісно взаємопов'язані. З одного боку, правова ідеологія закладає основу для правового регулювання у вигляді певної теорії чи моделі, що дає змогу визначити пріоритетні методи правового регулювання, зафіксувати його завдання, зафіксувати правові цінності та ідеали, що лежать в основі розвитку суспільних відносин. У цьому контексті можна погодитися з тезою, що правова ідеологія виступає своєрідним теоретичним проектом для процесів правового регулювання. При цьому правова ідеологія виявляє певні регулятивні властивості й може впливати на розвиток як правосвідомості громадян, так і на конкретні суспільні відносини¹⁵. Вплив правової ідеології на процеси правового регулювання прослідковується не лише на загальноправовому рівні, коли цілеспрямований характер розвитку правових відносин і їх нормативного регулювання вимагає відповідної правової ідеології, а й на рівні конкретних державно-правових реформ, які у процесі своєї реалізації передбачають фундаментальні ідеологічні зміни на рівні правосвідомості громадян у частині їхнього сприйняття права, його основних завдань, функцій, цінностей і державної влади.

У цілому слід підбити підсумки, що процес взаємодії правової ідеології та державно-правового регулювання має діалектичний характер. Пріоритетним залишається спрямовуючий і консолідуючий характер правової ідеології в суспільстві та державі. Це має проявлятися у формуванні належної правосвідомості громадян і правової культури в суспільстві. Без цього процес побудови правової держави та громадянського суспільства у нашій країні є немислимий.

1. *Ткачова Н. А.* Ідеологічна функція держави та її роль у правовому регулюванні суспільних відносин // *Держава і право: 36 наук. праць. Юридичні і політичні науки.* — Вип. 53. — К.: Ін-т держави ім. В. М. Корещького НАН України, 2011. — С. 20. 2. *Юридична енциклопедія.* В 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол. та ін.). — К.: Укр. енцикл., 1998. — Т. 5: П—С. — 2003. — С. 659. 3. *Андрусак Т.* Правова ідеологія: поняття та суть // *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: Матеріали ІХ регіональної науково-практичної конференції (13-14 лютого 2003 р.).* — Львів, 2003. — С. 125-126. 4. *Бачинин В. А.* Філософія права і преступлення. — Х.: Фолио, 1999. — С. 125-126. 5. *Берман Г. Д.* Вера і закон: Примерение права и религии / Аер. с англ. Д. Шабельникова и М. Тименчика. — М.: Ad Marginem, 1999. — С. 7. 6. *Сливка С. С.* Юридична деонтологія: Підручник. — К.: Атіка, 2006. — С. 53-54. 7. *Сливка С. С.* Природа та надприродне право: У 3-х частинах. — Ч. 1: Природне прав: історико-філософський погляд. — К.: Атіка, 2005. — С. 47. 8. *Сливка С. С.* Правнична деонтологія: Підручник. — К.: Атіка, 1999. — С. 51. 9. *Мироненко О. М.* Витоки українського революційного конституціоналізму 1917 — 1920 рр. Теоретико-методологічний аспект: Монографія. — К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корещького НАН України, 2002. — С. 78. 10. *Бордюгов Г. А., Козлов В. О.* Деформації соціалізму: історичний аспект // *Маршрутами історії / Упор.: Ю. І. Шаповал;*

Редкол.: І. Ф. Курас та ін. — К.: Політвидав України, 1990. — С. 74. **11.** *Левин М.* Советский век / Пер. с англ. В. Новикова, Н. Копелянской. — М.: Изд-во «Европа», 2008. — С. 84, 140. **12.** *Правова ідеологія і право України на етапі становлення тоталітарного режиму (1929-1941) / Усенко І. Б., Мироненко О. М., Чехович В. А. та ін.; За ред. О. М. Мироненка, І. Б. Усенка.* — К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. — С. 196. **13.** *Україна: політична історія. XX — початок XXI ст.;* Редрада: В. М. Литвин (голова) та ін. — Редкол.: В. А. Смолій, Ю. А. Левенець (співголови) та ін. — К.: Парламентське вид-во, 2007. — С. 517. **14.** *Дмитрієнко Ю.М.* Національна правосвідомість у структурі етновідносин (за сторінками зарубіжних досліджень) // *Держава і право: 36. наук. праць. Юридичні і політичні науки.* — Вип. 42. — К.: Ін-т держави ім. В. М. Корецького НАН України, 2008. — С. 21. **15.** *Толстенко В.Л.* Проблеми впливу правової ідеології на правове регулювання і розвиток правової системи // *Держава і право: 36. наук. праць. Юридичні і політичні науки.* — Вип. 42. — К.: Ін-т держави ім. В. М. Корецького НАН України, 2008. — С. 15.